

STANISŁAW KOZIARA

W STRONĘ RETORYKI O POSZUKIWANIU NOWYCH SPOSOBÓW OPISU DZIEDZICTWA BIBLIJNEGO W JĘZYKU POLSKIM

1. UWAGI WSTĘPNE

Utrwalone w języku polskim świadectwa dziedzictwa biblijnego znajdują w ostatnich latach nader żywe zainteresowanie w rodzimej refleksji lingwistycznej. Dotyczy to zwłaszcza tych refleksów językowych, które obejmują skonwencjonalizowane jednostki o typie frazeologizmów oraz szerzej rozumianych frazemów czy też reproductów o proveniencji biblijnej, dla których w polskiej literaturze coraz powszechniej stosuje się dziś termin *biblizm*¹. Wymiernym efektem zainteresowania tym obszarem jest wręcz geometryczny przyrost w ostatnich dwóch dekadach opracowań podejmujących wielorakie zagadnienia z tego zakresu². Nie oznacza to jednak, że na dłuższej liście prac dotyczących świadectw tradycji bib-

Prof. dr hab. STANISŁAW KOZIARA – profesor zwyczajny w Katedrze Lingwistyki Kulturowej i Komunikacji Społecznej Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie; adres do korespondencji: ul. Konwisarzy 2/8, 30-142 Kraków; e-mail: stan@up.krakow.pl

¹ W szerokim, frazematycznym ujęciu znaczenie i odniesienie tego terminu zdefiniował Wojciech Chlebda, nazywając *biblizmem* „jednostkę języka o dającym się ustalić pochodzeniu od tekstów biblijnych, niezależnie od swej postaci formalnej (wyraz – grupa – wyrazowa – zdanie) i statusu semantycznego kodowaną w pamięci językowej danego narodu i odtwarzaną w produkcji tekstów danego języka”. Zob. W. CHLEBDA, *Biblizmy języka rosyjskiego. Koncepcje opisu leksyko-graficznego*, w: *Biblia w literaturze i folklorze narodów wschodniosłowiańskich*, red. R. Łuźny, D. Piwowarska, Kraków: Universitas 1998, s. 17. Przyjmując główne założenia tej definicji, na podstawie badań i obserwacji własnych widzę potrzebę rozszerzenia jej denotacji o niektóre tekstowe, w pełni reproduktywne reprezentacje biblizmów o typie osobnych perykop czy też całych sekwencji pochodzenia biblijnego (np. *Dekalog*, *Modlitwa Pańska*).

² Obszerne zestawienie odnośnej literatury przynoszą opracowania: S. KOZIARA, *Frazeologia biblijna w języku polskim*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej 2001; wyd. 2, Łask: Oficyna Wydawnicza LEKSEM 2009.; TENŻE, *Tradycyjne biblizmy a nowe polskie przekłady Pisma Świętego (ujęcie filologiczno-normatywne)*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego 2009.

lijnej w polszczyźnie nie brak tematów słabiej reprezentowanych, a niekiedy w ogóle niepodjętych. Najbardziej ogólny wniosek, jaki wypływa z obserwacji dotychczasowego stanu badań w tym obszarze, wskazuje na pewną asymetrię, która odślania wyraźny prymat prac przybliżających zasób, rodzaje oraz przemiany, jakim biblizmy podlegają tak w polszczyźnie historycznej, jak też w jej nowszych odmianach i rejestrach językowych. Taka perspektywa oglądu, mająca skądinąd swoje uzasadnienie, może jednak mimowolnie prowadzić do tego, że w opisie tej części zasobu polszczyzny pewnemu oddaleniu ulega istotny czynnik odróżniający tę warstwę od innych, pokrewnych świadectw językowych. Swiostwo owej warstwy językowej, jaką są biblizmy, bierze się bowiem z faktu ich genetycznego i funkcjonalnego osadzenia w podwójnej perspektywie.

Pierwsza z nich dotyczy tych czynników, które można by określić jako kanoniczne bądź źródłowe w procesie powstania i utrwalenia określonych jednostek pochodzenia biblijnego. Druga zaś obejmuje te uwarunkowania, które wiążą się z obecnością tego rodzaju jednostek w języku przekładu, w tym wypadku polszczyzny, tak w obrębie stylowej odmiany religijnej, jak też w innych obszarach jej funkcjonowania.

Niniejsze uwagi chciałbym poświęcić tym pierwszym, mniej dotąd zauważanym i podejmowanym zadaniom w filologicznym opisie biblijnego dziedzictwa polszczyzny, wiążącym się z wielowyzrazowymi, utrwalonymi jednostkami języka, reprezentującymi szerokie spektrum gatunkowe, obejmujące na równi frazeologizmy, paremie, aforyzmy, formuły, jak i niekiedy większe zespolenia o typie osobnych perykop. Obok cechy reprodukcyjności podstawowym kryterium scalającym tego rodzaju utrwalenia językowe w istocie jest czynnik genetyczny, tj. na różne sposoby rozumiany związek z tekstem biblijnym. Dodatkowym uzasadnieniem dla podjęcia tego rodzaju oglądu stały się także te spośród dotychczasowych prób opisu rodzimych biblizmów, które odśloniły niejednorodny, zróżnicowany status genetyczny jednostek powszechnie uważanych za wyłącznie biblijnego pochodzenia³.

³ Problemy te ujawniły się głównie w toku tych prób opisu dziedzictwa biblijnego w języku polskim, które nakierowane były na prześledzenie źródeł i losów kształtowania się frazeologizmów biblijnych w perspektywie dawnych i nowszych tłumaczeń Pisma Świętego, jak też formalnych i semantycznych przekształceń, jakim te i pokrewne im biblizmy podlegają w obszarze polszczyzny ogólnej oraz jej różnych odmian funkcjonalnych. Obok przywołanych w poprzednim przypisie opracowań monograficznych w syntetycznej formie zagadnienia te zostały zaprezentowane w kilku osobnych szkicach – zob. W. CHLEBDA, *Biblizmy jako skrzydlate jednostki polszczyzny*, w: TENŻE, *Szkice o skrzydlatych słowach. Interpretacje lingwistyczne*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego 2005, s. 209-251; S. KOZIARA, *Biblizmy frazeologiczne w zasobach współczesnej polszczyzny*, w: *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne*, red. S. Bąba, K. Skibski, M. Szczyszek, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2010, s. 99-119; TENŻE, *Wokół*

Przykładowo, na ogół tak rodzime, jak i obcojęzyczne opracowania frazeograficzne i paremiograficzne biblijne pochodzenie na równi skłonne są przypisywać takim zespoleniom, jak: *wieża Babel*; *syn marnotrawny*; *oko za oko, ząb za ząb*; *wierzcąc przeciw ościeniowi*; *od stóp do głów*; *strzec/pilnować czegoś jak żrenicy oka*⁴. Tymczasem bardziej szczegółowa ocena ich statusu genetycznego pokazuje, że tylko dwa pierwsze z przytoczonych frazeologizmów mają *stricte* biblijny rodowód i nawiązują do konkretnych wydarzeń i postaci z kart Pisma Świętego (Rdz 11, 1-9; Łk 15, 11-32). Dwa zaś kolejne to włączone w określone miejsca tekstu biblijnego (Pwt 19, 21; Mt 5, 38; Dz 26, 14) w pełni spetryfikowane jednostki spoza sfery biblijnej (odpowiednio: babiloński *Kodeks Hammurabiego* oraz literatura starożytna – tragedia *Bachantki* Eurypidesa bądź też komedia *Phormio* Terencjusza). Wreszcie w wypadku dwóch ostatnich mamy bez wątpienia do czynienia z internacjonalizmami o typie somatyzmów frazeologicznych, w których procesie upowszechnienia, podobnie jak w wypadku dwóch poprzednich jednostek, Biblia odegrała w większym stopniu rolę medium niż wyłącznego źródła pochodzenia.

Biorąc pod uwagę owe wielorakie czynniki decydujące o statusie danej jednostki oraz możliwe stopnie jej „zakorzenienia” w tekście biblijnym, utrwalone w polszczyźnie (i nie tylko) zespolenia o randze frazeologizmów, paremii czy też stałych formuł językowych można zatem podzielić na konstrukcje o: 1. prymarnym pochodzeniu biblijnym, tj. takie, dla których tekst biblijny stwarza źródło wyłączone (biblijne postaci, zdarzenia, opisy); oraz 2. wtórnym pochodzeniu biblijnym, tj. takie, dla których tekst biblijny stanowi jedynie *sui generis* medium, płaszczyznę upowszechnienia jednostek, które status spetryfikowanych konstrukcji zyskały poza tekstem biblijnym. I to właśnie ta druga grupa biblizmów rodzi potrzebę osobnego potraktowania i odmiennego opisu.

problemów genezy i opisu polskich frazeologizmów pochodzenia biblijnego, w: *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Geneza dawnych i nowych frazeologizmów polskich*, red. G. Dziamska-Lenart, J. Liberek, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2016, s. 55-68.

⁴ Przywołane w artykule na prawach egzemplifikacyjnych biblizmy reprezentują hasłowe jednostki słownikowe zaczerpnięte zazwyczaj z opracowań leksykograficznych: A.M. KOMORNICKA, *Słownik zwrotów i aluzji biblijnych*, Łódź: Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie 1994 oraz J. GODYŃ, *Od Adama i Ewy zaczynać. Mały słownik biblizmów języka polskiego*, wyd. 2., poprawione, uzupełnione i rozszerzone, Kraków-Warszawa: Oficyna Wydawnicza RYTM, Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego 2006.

2. W POSZUKIWANIU NOWYCH DRÓG OPISU

Poszukiwanie genetycznych uwarunkowań dla owej grupy wtórnych czy też quasi-biblijnych jednostek prowadzi ku tym obszarom, które, z pewnym uproszczeniem, można określić tłem historyczno-kulturowym Biblii, tworzącym ważną ramę interpretacyjną dla odkrywania i wyjaśniania sensu i przesłania poszczególnych ksiąg biblijnych. Obok starożytnych źródeł literackich i filozoficznych jedną z istotnych składowych owej ramy stanowi tradycja retoryczna. Odwołanie się do tej tradycji w coraz większym stopniu zaznacza swą obecność w ostatnim czasie w badaniach nad egzegezą i hermeneutyką biblijną, wyznaczając tyleż zauważalny, ile osobny nurt badawczy, który na prawach pewnego zapożyczenia można by określić jako „zwrot retoryczny” w tej dziedzinie.

Nie uzurpując sobie w tym względzie kompetencji czysto biblistycznych, przyjdzie poprzestać w tym miejscu jedynie na przywołaniu kilku istotnych dla niniejszego opisu danych, znamionujących tenże stosunkowo jeszcze młody kierunek w badaniach nad językowo-literackim ukształtowaniem Biblii. Podstawowy asumpt ku tego rodzaju spojrzeniom na tekst biblijny dały niewątpliwie nowatorskie stanowiska i dokumenty Soboru Watykańskiego II, które najdobitniejszy wyraz znalazły w soborowej Konstytucji dogmatycznej o objawieniu Bożym *Dei Verbum* (1965), kontynuującej skądinąd przełomowe tezy i zalecenia zawarte w encyklice Piusa XII *Divino afflante Spiritu* z 1943 r. W paragrafie 12 konstytucji *Dei Verbum*, który traktuje o literackich zasadach interpretacji Biblii, zawiera się eksplicytnie wyrażona pod adresem biblistów tyleż zachęta, ile potrzeba sięgania po filologiczne narzędzia i metody odkrywania form i sposobów „myślenia, mówienia i opowiadania, przyjętych w czasach hagiografa”⁵. Do tego stanowiska nawiązuje z kolei nowszy dokument *Magisterium Ecclesiae* przygotowany przez Papieską Komisję Biblijną, dotyczący zagadnień interpretacji Pisma Świętego w Kościele, w którym mowa jest wprost, że znajomość retoryki „stanowi część nieodłączną normalnego wyposażenia każdego egzegety”⁶.

Podążając tym tropem, współczesne badania biblistyczne znajdują pełne uzasadnienie dla poszukiwań retoryczno-perswazyjnych właściwości Biblii, których tekstowe egzemplifikacje dają się odnaleźć tak na kartach Starego, jak i Nowego Testamentu. Jak pokazały to dotychczasowe obserwacje, trop ten prowadzi do odkrywania w Biblii, z jednej strony, świadectw i form wyrosłych ze specyfiki

⁵ *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje, tekst polski*, red. nauk. J. Groblicki, E. Florkowski, (wydanie fotooffsetowe), Poznań: Pallottinum 1967, s. 356.

⁶ *Interpretacja Pisma Świętego w Kościele. Przemówienie Ojca Świętego Jana Pawła II oraz Dokument Papieskiej Komisji Biblijnej*, tłum. K. Romaniuk, Poznań: Pallottinum 1994, s. 33.

hebrajskiej tradycji retorycznej, wpisanych w różnym stopniu tak w warstwę językową, jak też kompozycyjną wielu ksiąg biblijnych. Z drugiej zaś strony jako osobny krąg oddziaływania, zaznaczający swą obecność przede wszystkim w kontekście kanonu nowotestamentowego, egzegeci dostrzegają teoretyczny i praktyczny dorobek retoryki wyrosłej na gruncie tradycji hellenistycznej.

Nie miejsce tu na szczegółowe referowanie nader okazałych osiągnięć na tym polu. Dość przypomnieć, że nurt pierwszy reprezentowany jest dziś głównie przez francuskiego jezuitę Rolanda Meyneta, którego najważniejsze prace zostały ostatnio przybliżone także polskiemu czytelnikowi⁷. Z kolei na oddziaływanie grecko-rzymskiej tradycji retorycznej w kontekście ksiąg biblijnych od dawna zwraca uwagę amerykański filolog klasyczny George A. Kennedy⁸. Nie tylko dla porządku rzeczy odnotować warto, że z dużym powodzeniem owo filologiczno-retoryczne podejście rozwijają na gruncie egzegezy i hermeneutyki biblijnej również polscy bibliści⁹.

W sukurs tego rodzaju podejściu przyszyły w ostatnich latach dodatkowo badania nad tradycją oralną, których ożywienie, wyraźnie zauważalne także w Polsce, jest niewątpliwie zasługą amerykańskiego antropologa Waltera Onga¹⁰. Godzi się w tym miejscu podkreślić, że ważna część pisarstwa W. Onga nakierowana jest właśnie na analizę języka ksiąg biblijnych. Przesłanką główną i pod-

⁷ Są to głównie prace: R. MEYNET, *Wprowadzenie do hebrajskiej retoryki biblijnej*, tłum. K. Łukowicz, T. Kot, (seria: Myśl Teologiczna, 30), Kraków: Wydawnictwo WAM 2001; TENZE, *Język przypowieści biblijnych*, tłum. A. Wałęcki, (seria: Myśl Teologiczna, 51), Kraków: Wydawnictwo WAM 2005.

⁸ Spośród licznych prac tego autora w kontekście omawianych zagadnień warte uwagi jest m.in. opracowanie: G.A. KENNEDY, *New Testament Interpretation through Rhetorical Criticism*, (seria: Studies in Religion), Chapel Hill: The University of North Carolina Press 1984.

⁹ Mowa tu o pracach przeglądowych oraz analitycznych, takich jak m.in.: J. CHMIEL, *Retoryka a Biblia*, w: *Retoryka dziś. Teoria i praktyka*, red. R. Przybylska, W. Przychyna, Kraków: Poligrafia Salezjańska 2001, s. 217–224; R. PINDEL, *Biblia a retoryka*, w: *Język Biblii a język współczesny*, red. R. Komurka, Kraków: Wydawnictwo WAM 2006, s. 33–48; S. SZYMIK, *Sztuka kompozycji tekstów biblijnych w służbie Bożego Słowa w perspektywie retorycznej*, w: *Język Biblii. Od słuchania do rozumienia*, red. J. Pikor, (seria: Studia Biblica, 11), Kielce: Instytut Teologii Biblijnej Verbum 2003, s.103–111; S. WRONKA, *Hiperboliczne wypowiedzi w Biblii*, w: *Patrzymy na Jezusa, który nam w wierze przewodzi. Księga pamiątkowa dla Księdza Profesora Jana Łacha w 85. rocznicę urodzin*, red. W. Chrostowski, B. Strzałkowska, Warszawa: Stowarzyszenie Biblistów Polskich 2012, s. 678–703. Ciekawy i ważny z filologicznego punktu widzenia aspekt wpływu szeroko pojętej kultury greckiej na Biblię, w tym również na jej warstwę językową, odsłania najnowsza praca M. Wojciechowskiego – zob. M. WOJCIECHOWSKI, *Wpływy greckie w Biblii*, Kraków: Wydawnictwo WAM 2012 (praca ta zawiera obszerny wykaz odnośnej literatury, głównie biblistycznej i filozoficznej).

¹⁰ Ogólny dorobek oraz poglądy tego badacza przybliżyła na gruncie polskim praca: S. OBIREK, *Uskrzydłony umysł. Antropologia słowa Waltera Onga*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego 2010.

stawową dla tego typu spojrzenia na Biblię jest niekwestionowany fakt jej pierwotnej natury jako przekazu mówionego, dostrzeganego niemal w całości w odniesieniu do ksiąg starotestamentowych i w ogromnej części względem kanonu nowotestamentowego. Trudne do podważenia jest też stanowisko traktujące tekst biblijny jako przekaz o wysokim stopniu perswazyjności. Te dwie perspektywy – *stricte* retoryczna i oralna – w badaniach nad językową stroną Biblii bynajmniej się nie wykluczają, można by rzec, że stanowią wręcz rodzaj spojrzenia komplementarnego. Nieco odmiennie na tym tle, aczkolwiek w pewnej styczności z przywołanymi kierunkami badań, sytuują się prace Anny Wierzbickiej, nakierowane na *sui generis* egzegezy semantyczne języka przypowieści ewangelicznych z odwołaniem się do teorii uniwersaliów językowych¹¹.

Implementacja tego rodzaju procedur i narzędzi analitycznych wydaje się w równym stopniu możliwa w kontekście filologicznego opisu genetycznych aspektów tych jednostek, jakimi są biblizmy. Spójrzmy więc na te świadectwa oddziaływania tradycji retorycznej na język biblijny, których efektem są liczne konstrukcje o typie utrwalonych biblizmów polszczyzny, z zastrzeżeniem, że przegląd ten jest bardziej probierzem niż całościowym opisem, próbą zwrócenia uwagi na potrzebą ujęcia dotąd praktycznie niepodejmowanego i ciągle oczekującego na o wiele pełniejsze opracowanie.

3. RODZIME BIBLIZMY W PERSPEKTYWIE RETORYCZNEJ

Rozpatrywanie w perspektywie retorycznej utrwalonych w polszczyźnie biblizmów przede wszystkim dotyczy sfery retorycznego *elocutio*, obejmującego określone jednostki z kategorii figur słów i myśli. Jak można jednak zauważyć, w obszarze poszukiwań genetycznej i formalnej strony wielu rodzimych biblizmów nie brak i tych aspektów oddziaływania, które wpisują się w inne dziedziny klasycznie pojętej retoryki, tj. jej sferę inwencyjną (*inventio*) oraz dyspozycyjno-argumentacyjną (*dispositio*), nie pomijając także aspektu retoryczno-oralnego odbitego na płaszczyźnie *memoria*¹².

¹¹ Zob. m.in.: A. WIERZBICKA, *Co mówi Jezus? Objasnienie przypowieści ewangelicznych w słowach prostych i uniwersalnych*, tłum. I. Duraj-Nowosielska, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2002.

¹² Z uwagi na zarysowy charakter niniejszego opracowania w toku prezentacji materiałowych zrezygnowano z przytaczania form kanonicznych dla poszczególnych biblizmów, które z formalnego punktu widzenia reprezentują zazwyczaj wierne odwzorowanie (cytaty oraz formy cytato-podobne) odpowiednich jednostek tekstu oryginalnego.

3.1. CHIAZM

Najbardziej czytelne świadectwa oddziaływania tradycji retorycznej na język biblijny przynoszą te konstrukcje, które stanowią realizację schematów składniowych opartych na chiazmie (gr. *χιασμός* [*chiasmós*]). Jako figura o charakterze kompozycyjnym, chiazmy przynależą zarówno do tradycji retoryki semickiej, jak też klasycznej¹³. Symetryczne uporządkowanie określonych części struktury kompozycyjnej chiazmu (zazwyczaj skrzyżnie układającej się w schemat odpowiadający wielkiej literze greckiej *X* (*chi* – stąd nazwa tejże figury) było głównie podporządkowane wymogom mnemotechnicznym, wpisującym także ową figurę w liczny krąg form i gatunków typowych dla literatury oralnej¹⁴. Najbardziej wyraziste odwzorowanie struktury chiazmowej przynoszą przede wszystkim nowotestamentowe frazy sentencjonalne, z których spora część obejmuje wypowiedzi przypisywane samemu Jezusowi (tzw. *ipsissima verba Jesu*)¹⁵. Spośród rodzimych biblizmów ten typ retorycznych odwołań zawiera się m.in. w takich jednostkach, jak:

schemat: A – B – B' – A'

Szabat (A) jest dla człowieka (B), a nie człowiek (B') dla szabatu (A') (Mk 2, 27)

Ostatni (A) będą pierwszymi (B), a pierwsi (B') ostatnimi (A') (Mt 20, 16)

Kto się wywyższa (A), będzie униżony (B), a kto się uniża (B'), będzie wywyższony (A') (Mt 23, 12)

schemat: A – B – A' – C

Darmo (A) otrzymaliście (B), darmo (A') dawajcie (C) (Mt 10, 8)

Kto inny (A) sieje (B), a kto inny (A') zbiera (C) (J 4, 37)

Kto (A) mieczem wojuje (B), ten (A') od miecza ginie (C) (Mt 26, 52)

¹³ O możliwościach oddziaływania retoryki grecko-rzymskiej na redakcję wielu tekstów biblijnych, szczególnie nowotestamentowych, traktuje przywołane na wstępie opracowanie: R. PINDEL, *Biblia a retoryka*, s. 36-38. Por. także J. CZERSKI, *Wpływ języka hebrajskiego i aramejskiego na nowotestamentalną grekę*, w: *Problemy frazeologii europejskiej II. Frazeologia a religia*, red. A.M. Lewicki, W. Chlebda, Warszawa: Wydawnictwo ENERGIA 1997 s. 338-340.

¹⁴ Specyficzne ukształtowanie składniowe sytuuje chiazmy w pewnym podobieństwie do innych figur retorycznych, jakimi są anadiploza i antymetabola, zob. M. KOROLKO, *Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny*, Warszawa: Wiedza Powszechna 1990, s. 108; J. ZIOMEK, *Retoryka opisowa*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1990, s. 223-224.

¹⁵ Liczne poświadczenia tego rodzaju wypowiedzi, głównie na kartach Ewangelii św. Mateusza i św. Łukasza, bibliści łączą z istnieniem tzw. *Źródła Q*, nazywanego często także *Ewangelią galilejską* lub *Ewangelią słów Jezusa*, niezachowanego tekstu prewangelicznego, którego istnienie oraz wpływ na Ewangelie kanoniczne udało się potwierdzić w drodze badań filologicznych. Zob. m.in. A. PACIOREK, *Q – Ewangelia galilejska*, Lublin: TN KUL 2001.

schemat: A – B – C – D

Co Bóg (A) złączył (B), człowiek (C) niech nie rozłącza (D) (Mt 19, 6)

Wielu (A) jest powołanych (B), lecz mało (C) wybranych (D) (Mt 22, 14)

Nie zdrowy (A), lecz chory (B) potrzebuje (C) lekarza (D) (Mk 2, 17)

Niezależnie od kompozycyjnych właściwości struktur chiasmowych ich retoryczność zasadza się także na częstych odwołaniach do poetyki paradoksu, dość licznie, jak pokazują to szczegółowe obserwacje, zaznaczającego swą obecność na kartach Biblii¹⁶.

3.2. HIPERBOLA

Innym przykładem retorycznych refleksów w języku biblijnym jest figura hiperboli (gr. *ὕπερβολή* [*hyperbolé*]). Tendencja do używania przesadni jest cechą właściwą wszystkiemu językowi. Jak jednak pokazują to bliższe obserwacje, w językach semickich, w tym także w hebrajskim biblijnym i zależnym od niego biblijnym języku greckim, użycie takich wyrażen jest o wiele częstsze. Zdaniem biblistów wynika to z pewnej stałej właściwości mentalnej odbitej w tych językach, określanej mianem absolutności, tj. właściwej Semitom tendencji do myślenia w terminach krańcowych bez doprecyzowań, ujmowania rzeczywistości w pojęciach silnie spolaryzowanych¹⁷.

Najbardziej typową, utrwaloną nie tylko w polszczyźnie, ilustrację użycia hiperboli przynosi rodzima fraza *Łatwiej (jest) wielbłądowi przejść przez ucho igielne, niż bogatemu wejść do królestwa niebieskiego*, potwierdzona we wszystkich Ewangeliach synoptycznych (Mt 19,24; Mk 10,25; Łk 18,25), na kanwie której utworzyły się w polszczyźnie, po części w drodze procesów derywacyjnych, dodatkowe biblizmy frazeologiczne w postaci zwrotów *przejść / przecisnąć się przez ucho igielne; łatwiej przejść przez ucho igielne* oraz wyrażenie *ucho igielne*. Świadectwa obecności retorycznych figur o typie hiperboli odnajdujemy także w szeregu innych rodzimych biblizmów: *widzieć źdźbło w oku brata, a w swoim belki nie dostrzegać* (Mt 7, 3; Łk 6, 41)¹⁸; *przecedzać komara, a połykać wielbłąda* (Mt 23, 24); *zawiesić komuś kamień młyński u szyi* (Mk 9, 42); *Jeśli cię ktoś uderzy w prawy policzek, nadstaw mu i drugi* (Mt 5,39); *Wiara góry przenosi* (Mt 17, 19).

¹⁶ Ciekawe spostrzeżenia i uwagi na temat obecności paradoksu w tekście biblijnym, głównie w jego partiach nowotestamentowych, przynosi artykuł: A. IZDEBSKA, J. PŁUCIENNIK, *Paradoks w tekście sakralnym*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 1994, nr 3, s. 215-224.

¹⁷ Tezę tę przywołuję za opracowaniem: S. WRONKA, *Hiperboliczne wypowiedzi w Biblii*.

¹⁸ Warto przy tej okazji zauważyć, że ten typ hiperboli znajduje także pozabiblijne poświadczenie w Koranie (sura VII, 40).

3.3. ANTYTEZA

Do rejestru retorycznych figur poświadczonych na kartach Biblii należy także antyteza (gr. *ἀντίθεσις* [*antíthesis*]), polegająca – jak wiadomo – na zestawieniu pojęć lub sądów sprzecznych, kontrastowych celem wywołania silniejszego wrażenia. W języku biblijnym przeciwstawienie to bywa zwykle uwydatnione przez strukturę paraleliczną (paralelizm antytetyczny), ale też równie często w drodze odwołań do pojedynczych wyrazów o antonimicznym znaczeniu, np.: *Nie można służyć Bogu i mamonie* (Łk 16, 13); *Co cesarskie – Cesarzowi, a co boskie – Bogu* (Mt 22, 21); *Nie wie lewica, co czyni / daje prawica* (Mt 6, 3).

3.4. SYNKREZA

Bliski antytezie zabieg retoryczny, polegający na porównaniu dwóch osób, rzeczy, działań z wyraźnym zamiarem ich przeciwstawienia, stanowi synkreza (gr. *σύνκρισις* [*sýnkrisis*]). Śladów tej figury możemy upatrywać w takich jednostkach rodzimych, jak: *Maria i Marta* (nawiązanie do wizyty Jezusa w Betanii); *Dawid i Goliat* (synteza sceny biblijnej); *alfa i omega*.

3.5. CONCRETUM PRO ABSTRACTO VS ABSTRACTUM PRO CONCRETO

Retorycznych refleksów w języku ksiąg biblijnych należy doszukiwać się nie tylko na poziomie większych struktur kompozycyjno-składniowych, ale też w postaci mniejszych zespołów czy też pojedynczych kolokacji. Analiza retoryczna każe upatrywać tego rodzaju poświadczeń w niektórych tropach i figurach słów, które wyrastają z tzw. binarności, rozumianej jako tendencja do różnego rodzaju powtórzeń, struktur uważanych przez wspomnianego już Rolanda Meyneta za prymarną cechę języka biblijnego, objawiającą się na trzech poziomach: 1. językowo-gramatycznym, 2. dyskursywnym oraz 3. całościowo postrzeganego tekstu Biblii¹⁹. W pierwszym z tych obszarów sytuuje się m.in. metonimiczna figura *concretum pro abstracto vs abstractum pro concreto*, będąca systemową cechą języka hebrajskiego, polegająca na połączeniu rzeczownika konkretnego z abstrakcyjnym. Na tej strukturze zbudowane są między innymi rodzime wyrażenia frazeologiczne *łóże boleści*; *kielich goryczy*; *ręka sprawiedliwości*; *język kłamliwy*; *duch nieczysty*.

¹⁹ Zob. R. MEYNET, *Binarność, podstawowa cecha języka biblijnego*, tłum. T. Kot, w: *Język Biblii a język współczesny*, s. 11-22.

3.6. MERYZM

Za osobną odmianę binarności uchodzi z kolei meryzm (gr. *μερισμός* [*merismós*]), figura łącząca w semantyczną całość opozycyjne lub przeciwległe znaczeniowo zespolenia, jak np. wpisujące się w biblijny język i obrazowanie wyrażenia: *między niebem a ziemią; od wschodu do zachodu słońca; od początku do końca świata*. Figurę tę należy postrzegać w kontekście o wiele szerszego mechanizmu retorycznego, na który składają się tzw. biblijne schematy dwójkowe, oparte na antynomicznych zestawieniach pojęciowych typu: Bóg – szatan, dobro – zło, mądrość – głupota, światło – ciemność, zdrowie – choroba, mężczyzna – kobieta, pan – sługa²⁰. Na kanwie tego rodzaju retorycznych wyróżników swoją strukturę opierają niektóre rodzime biblizmy, odwzorowujące konkretne jednostki tekstu kanonicznego, jak: *Zło dobrem zwyciężaj* (Rz 12, 21); *Nie można dwom panom służyć* (Mt 6, 24; Łk 16, 13); *Nie zdrowy, lecz chory potrzebuje lekarza* (Mt 9, 12; Mk 2, 17; Łk 5, 31).

3.7. TOPOSY

Integralną część retorycznego residuum świata starożytnego stanowiły toposy (gr. *τόποι* [*tópoi*]). Ich typologia mogła obejmować szeroko pojęte miejsca wspólne: od inwencyjnych tematów odwołujących się do zbiorowej mądrości, przez symbole, mity po retoryczne ogólniki czy wręcz komunały myślowe²¹. Ważną przestrzenią dla ich upowszechnienia była literatura antyczna oraz pisma greckich filozofów. Ślady przenikania tego rodzaju dziedzictwa nie omijają kart Biblii, obejmując także jednostki przynależące do zasobu tradycyjnych biblizmów. W tej kategorii status w pełni obiegowych jednostek mają rodzime biblizmy o nowotestamentowym rodowodzie, jak: *Lekarzu, ulecz samego siebie* (Łk 4, 23); *trzcina kołysząca się na wietrze* (Mt 11, 7); *wilk w owczej skórze* (Mt 7, 15), które niemal w identycznej postaci dają się odnaleźć w twórczości bajkopisarskiej Ezopa. Z kolei w strukturze fraz: *Duch ochoczy, ale ciało mdłe* (Mt 26, 41); *Nieobecny ciałem, ale obecny duchem* (1 Kor, 5, 3) pobrzmiewa nader czytelne echo odwołań do antynomii ciała i ducha typowej dla starożytnej myśli platońskiej i neoplatońskiej. Mająca zaś pojedyncze poświadczenie w tekście Ewangelii według św. Mateusza sentencjonalna fraza *Wielu jest powołanych, ale mało wybranych* (Mt 22, 14) zdradza wszelkie znamiona jednostki obiegowej, której

²⁰ Nasuwa się w tym miejscu pewna analogia i możliwość oddziaływania koncepcji dualizmu, tworzącego trzon matematycznej szkoły filozofii pitagorejskiej.

²¹ Zob. M. KOROLKO, *Sztuka retoryki*, s. 61-62; J.Z. LICHAŃSKI, *Retoryka od renesansu do współczesności*, Warszawa: DiG 2000, s. 169-170.

antecedencje można odszukać w dialogu Platona *Fajdros*, w dziele skądinąd zajmującym jedno z ważniejszych miejsc w dorobku retoryki greckiej²².

Nie inaczej rzecz ma się z niezwykle liczną kolekcją konstrukcji przynależnych w większym stopniu do kategorii figur myśli, jakimi są wszelkiego rodzaju gnomy, aforyzmy i maksymy, których obecność na kartach Biblii ma bez wątpienia charakter jednostek w pełni obiegowych, przejętych ze sfery tak kultury semickiej (hebr. מִשְׁלָּל [māšāl]), jak i helleńskiej (gr. γνώμη [gnómē], χρεία [chreía]). Ich osobny zbiór zawiera się w starotestamentowej Księdze Przysłów. Nader liczne poświadczenia tego rodzaju figur retorycznych przynoszą także księgi nowotestamentowe, głównie Ewangelie. Jak pokazują to bliższe obserwacje, sentencjonalno-aforystyczny charakter zdradza kilkaset jednostek przypisywanych samemu Jezusowi²³. Oto niektóre z bogatej kolekcji tego rodzaju rodzimych biblizmów: *Kto pod kim dołki kopie, sam w nie wpada* (Prz 26, 27); *Marność nad marnościami (i wszystko marność)* (Koh 1, 14); *Nie samym chlebem żyje człowiek* (Pwt 8, 3; Mt 4, 4); *Lepszy żywy pies, niż/niżli zdechły lew* (Koh 9, 4); *Nie wlewa się młodego wina do starych bukłaków* (Mt 9, 17; Mk 2, 22; Łk 5, 37); *Litera zabija, a duch ożywia* (2 Kor 3, 6); *Więcej szczęścia jest w dawaniu niż w braniu* (Dz 20, 35).

Przywołane powyżej genetyczne aspekty i uwarunkowania jednostek powszechnie traktowanych jako biblizmy z pewnością nie wyczerpują pełnej listy zagadnień, które składają się na językowo-retoryczne dziedzictwo odzwierciedlone w Biblii²⁴. Prezentacja ta w sposób zamierzony pomija chociażby tę część zasobu spetryfikowanych konstrukcji o proveniencji biblijnej, która obejmuje jednostki o randze wspólnokulturowego dziedzictwa. Do takich skłonny jestem zaliczyć pokaźną część biblizmów o typie somatyzmów, jak np.: *od stóp do głów*; *strzec kogoś/czegoś jak źrenicy oka*; *kamienne serce*; *Włosy komuś stają na głowie*, dla których tekst biblijny stanowi nierzadko główną płaszczyznę genetyczną i motywacyjną. Ich wielkość w rodzimym zasobie można oceniać na co najmniej

²² Jak pokazują to bliższe obserwacje, szczególne nasycenie tego rodzaju figur retoryczno-literackich widoczne jest w obrębie licznie poświadczonych na kartach ewangelicznych mów Jezusa. Dane te przytaczam głównie za: M. WOJCIECHOWSKI, *Wpływy greckie w Biblii*, s. 176-193.

²³ Próbę zebrania i opisu licznej kolekcji wypowiedzi Jezusa, wpisujących się w szeroko pojęty gatunek aforyzmu, przynosi praca: M. WOJCIECHOWSKI, *Aforyzmy Jezusa*, Kraków: Wydawnictwo PETRUS 2017.

²⁴ O wiele bogatszy wykaz obecności figur stylistyczno-retorycznych w tekstach ksiąg biblijnych zawiera niemieckojęzyczne opracowanie: W. BÜHLMANN, K. SCHERER, *Sprachliche Stilfiguren der Bibel. Von Assonanz bis Zahlenspruch. Ein Nachschlagewerk*, Giessen: Brunnen 1994. Por. także hasło: *Retoryczne schematy*, w: L. RYKEN, J.C. WILHOIT, T. LONGMAN III, *Słownik symboliki biblijnej. Obrazy, symbole, motywy, figury stylistyczne i gatunki literackie w Piśmie Świętym*, tłum. Z. Kościuk, Warszawa: Oficyna Wydawnicza VOCATIO 1998, s. 860-868.

kilkadziesiąt jednostek²⁵. Także w sposób celowy niniejsza prezentacja zatrzymuje się w granicach określonych konstrukcji językowych, pomijając retoryczne powinowactwo odzwierciedlone w polszczyźnie biblijnej na poziomie wyższych struktur tekstu biblijnego. Zależności takie można bowiem także rozpatrywać w kontekście niektórych perykop oraz wyodrębnionych części (np. *Kazanie na Górze*, *Modlitwa Pańska*) czy wręcz całych ksiąg biblijnych (np. *corpus Paulinum* – Dzieje Apostolskie i Listy św. Pawła).

4. POTRZEBA NOWEJ DYSTYNKCJI W PROCEDURACH OPISU RODZIMYCH BIBLIZMÓW

Zaprezentowana powyżej propozycja nieco odmiennego opisu rodzimego zasobu utrwalonych jednostek językowych pochodzenia biblijnego stwarza możliwości wyprowadzenia pewnych wniosków natury ogólniejszej. Tak liczne bowiem świadectwa przenikania do ksiąg biblijnych językowych wzorów tradycji retorycznej dają podstawy do szerszego niż dotychczas spojrzenia z perspektywy polszczyzny na problemy genezy i opisu rzeczonych jednostek. Nie sposób bowiem – jak już zostało powiedziane na wstępie – we wszelkiego rodzaju ocenach tego zasobu nie uwzględnić swoistości statusu genetycznego tych spośród biblizmów, które na karty Pisma Świętego trafiły jako konstrukcje w pełni już spetryfikowane, obiegowe. To dzięki szczególnemu statusowi Biblii oraz mocno utrzymującej się tendencji do jej literalnych przekładów na konkretne języki etniczne, co szczególnie i na długo dało o sobie znać na gruncie polskim, wiele z tych jednostek zyskało upowszechnienie, przynależąc nierzadko do międzynarodowego zasobu, wspólnego wielu językom. Jak się jednak okazuje, faktyczne źródła i motywacje, jakie legły u podstaw utworzenia się tego rodzaju utrwaleń językowych, nie zawsze prowadzą do ich pełnego utożsamienia z tymi jednostkami, których pochodzenie ma charakter wyłącznie biblijny.

W tym kontekście jako naturalna rodzi się potrzeba wprowadzenia przy opisie owych biblizmów pewnej dystynkcji, oddzielającej ich płaszczyznę źródłową od płaszczyzny upowszechnienia²⁶. Pierwsza z nich pozwala wskazać na prymarne źródło i zarazem obszary, w których należy upatrywać genezy bądź też motywacji

²⁵ Zarysowy opis biblizmów o tym statusie przedstawia jedna z części najnowszej publikacji: S. KOZIARA, *Szkice z polskiej frazeologii biblijnej*, Łask: Oficyna Wydawnicza LEKSEM 2015, s. 93-108.

²⁶ Tego typu dystynkcję po raz pierwszy zaproponowałem w artykule *Uwagi w sprawie źródeł oraz selekcji zasobu polskich frazeologizmów biblijnych*, w: *Problemy frazeologii europejskiej*, VII, red. A.M. Lewicki, Lublin: Norbertinum 2005, s. 39-49.

danej jednostki, co jeszcze nie przesądza o jej randze jako biblizmu. Druga zaś stanowi z kolei podstawę do wskazania na te sfery i czynniki, które sprawiają, że określona jednostka faktycznie zyskuje status utrwalonej w danym języku konstrukcji obiegowej, w tym wypadku biblizmu. *Gros* przywołanych tu jednostek w istocie ma właśnie taki status. Ich geneza, a zatem płaszczyzna źródłowa, jest bowiem *de facto* niebiblijna. Włączone w określone miejsca tekstu biblijnego, zyskały tą drogą rangę jednostek obiegowych – tekst biblijny stał się dla nich zatem swoistym rodzajem medium, płaszczyzną upowszechnienia.

Śmiem sądzić, że ten typ rozdzielenia na płaszczyznę źródłową i płaszczyznę upowszechnienia nie tylko daje się odnieść do jednostek o typie biblizmów, ale może być wykorzystany również do opisu problemów genetyczno-motywacyjnych innych zasobów spetryfikowanych jednostek polszczyzny. Badane zjawiska obejmować zaś mogą na równi relacje na poziomie między-, jak też wewnątrzjęzykowym.

5. FILOLOGICZNE KORZYŚCI ZWROTU RETORYCZNEGO W BADANIACH NAD BIBLIZMAMI

Na koniec warto wskazać na pewne dodatkowe korzyści, jakie mogą wynikać z odwołania się do tego rodzaju zwrotu retorycznego w badaniach nad zasobem rodzimych jednostek pochodzenia biblijnego. Obok wymiernych efektów w postaci faktycznego ustalenia statusu genetycznego tego rodzaju utrwaleń językowych, jedną z nich jest możliwość przełamania pewnych ograniczeń, jakie dotyczą kwestii taksonomicznych wielu spośród owych jednostek. Odwołanie się bowiem w tym względzie do klasycznych kryteriów semantyczno-formalnych²⁷, a także syntaktyczno-funkcjonalnych²⁸ nie stanowi wystarczającej podstawy tak w procedurze całościowej klasyfikacji, jak też faktycznej oceny miejsca szerzej postrzeganych biblizmów. Z kolei najbliższa tym zadaniom i możliwościom perspektywa frazematycznego spojrzenia na tego rodzaju zasoby, przyjmująca jako nadrzędne kryterium cechę reproduktywności²⁹, w znacznym oddaleniu pozostawia istotny czynnik gatunkowego zróżnicowania tego typu jednostek.

²⁷ Zob. S. SKORUPKA, *Podstawy klasyfikacji jednostek frazeologicznych*, „Prace Filologiczne” 19 (1969), s. 219-226.

²⁸ Zob. A.M. LEWICKI, A. PAJZIŃSKA, *Frazeologia*, w: *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Wrocław: Wiedza o Kulturze 1993, s. 307-326.

²⁹ Zob. W. CHLEBDA, *Frazematyka*, w: *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Współczesny język polski*, s. 327-334.

Przywołana perspektywa opisu zasobu biblizmów, wskazująca na ich pierwotną, retoryczną naturę, stwarza także i tę dodatkową korzyść, jaką jest pozyskanie tą drogą argumentów na rzecz obrony statusu tychże jednostek w obszarze nader licznie ostatnio podejmowanych inicjatyw przekładowo-biblijnych w języku polskim. Z moich obserwacji i doświadczeń wynika, że po stronie redaktorów i tłumaczy dość nikła jest świadomość rangi i znaczenia tego rodzaju utwaleń językowych. Ale nie bez winy są tu i ci filolodzy, którzy nie zawsze potrafią rozpoznać i właściwie ocenić genetyczny i stylowy status wielu prymarnych cech języka biblijnego. Prowadzi to niekiedy do prób usuwania bądź modyfikacji tych biblizmów, które w opinii niektórych „grzeszą nielogicznością”, czego sztandarowym przykładem jest nierzadko błędna ocena statusu i przesłania wywodzącej się z kart ewangelicznych frazy *Łatwiej (jest) wielbłądowi przejść przez ucho igielne, niż bogatemu wejść do królestwa niebieskiego*, zbudowanej na kanwie, jak pokazano to powyżej, retorycznej figury hiperboli³⁰.

Tego typu ukierunkowanie badawcze stwarza też możliwości wzbogacenia leksykograficznego opisu rodzimego zasobu biblizmów o nowe jednostki oraz konteksty ich genetycznych uwarunkowań.

Wreszcie, *last but not least*, pozostając w granicach argumentacji filologicznej, można tą drogą dowodzić, że w wypadku omawianej kategorii rodzimych biblizmów mamy do czynienia z okazami nie tylko przynależnymi do sfery języka biblijnego, ale w wielu wypadkach najdalej w czasie przerzuconym pomostem pomiędzy polszczyzną a dziedzictwem wyrosłym na gruncie wielu języków i kultur starożytnych. Mówiąc jeszcze inaczej, nasza przestrzeń międzykulturowego dialogowania, by odwołać się do klasycznych pojęć Bachtinowskich, okazuje się w tym kontekście o wiele szersza i bogatsza, niż może się to pozornie wydawać.

Nie ulega wątpliwości, że ten praktycznie dotąd nieobecny w polskiej refleksji lingwistycznej zorientowanej na opis dziedzictwa biblijnego kierunek, jaki wyznacza analiza odwołująca się do teorii i praktyki retorycznej, stwarza nie tylko nowe możliwości wzbogacenia rodzimych badań frazeologicznych i paremiologicznych, ale też w istotny sposób może tą drogą poszerzyć stan wiedzy na temat związków języka i kultury polskiej z biblijną tradycją judeochrześcijańską, ukształtowaną w znacznej stopniu na podstawach tak semickiej, jak i klasycznej retoryki.

³⁰ Próba zakwestionowania przez niektórych tego kształtu rodzimej frazy poprzez zastąpienie komponentu *wielbłąd* na rzecz form *lina/sznur*, mająca częściowe uzasadnienie w grece biblijnej, pozostaje jednak w całkowitej sprzeczności z poetyką hiperboli, na której zbudowana jest niniejsza perykopa ewangeliczna. Statusowi oraz losom tegoż biblizmu w polszczyźnie poświęcona jest osobna część w cytowanej pracy S. Koziary *Szkice z polskiej frazeologii biblijnej*, s. 179-190; zob. też S. WRONKA, *Hiperboliczne wypowiedzi w Biblii*, s. 680-682.

BIBLIOGRAFIA

- BÜHLMANN W., SCHERER K.: Sprachliche Stilfiguren der Bibel. Von Assonanz bis Zahlenspruch. Ein Nachschlagewerk, Giessen: Brunnen 1994.
- CHLEBDA W.: Biblizmy języka rosyjskiego. Koncepcje opisu leksykograficznego, w: Biblia w literaturze i folklorze narodów wschodniosłowiańskich, red. R. Łużny, D. Piwowarska, Kraków: Universitas 1998, s. 15-33.
- CHLEBDA W.: Frazematyka, w: Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Współczesny język polski, red. J. Bartmiński, Wrocław: Wiedza o Kulturze 1993, s. 327-334.
- CHLEBDA W.: Biblizmy jako skrzydlate jednostki polszczyzny, w: TENŻE, Szkice o skrzydlatych słowach. Interpretacje lingwistyczne, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego 2005, s. 209-251.
- CHMIEL J.: Retoryka a Biblia, w: Retoryka dziś. Teoria i praktyka, red. R. Przybylska, W. Przyczyna, Kraków: Poligrafia Salezjańska 2001, s. 217-224.
- CZERSKI J.: Wpływ języka hebrajskiego i aramejskiego na nowotestamentalną grekę, w: Problemy frazeologii europejskiej II. Frazeologia a religia, red. A.M. Lewicki, W. Chlebda, Warszawa: Wydawnictwo ENERGEIA 1997, s. 338-340.
- GODYŃ J.: Od Adama i Ewy zaczynać. Mały słownik biblizmów języka polskiego, wydanie 2. Poprawione, uzupełnione i rozszerzone, Kraków–Warszawa: Oficyna Wydawnicza RYTM, Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego 2006.
- Interpretacja Pisma Świętego w Kościele. Przemówienie Ojca Świętego Jana Pawła II oraz Dokument Papieskiej Komisji Biblijnej, tłum. K. Romaniuk, Poznań: Pallottinum 1994.
- IZDEBSKA A., PŁUCIENNIK J.: Paradoks w tekście sakralnym, „Łódzkie Studia Teologiczne” 1994, nr 3, s. 215-224.
- Język Biblii a język współczesny, red. R. Komurka, Kraków: Wydawnictwo WAM 2006.
- KENNEDY G.A.: New Testament Interpretation through Rhetorical Criticism, (seria: Studies in Religion), Chapel Hill: The University of North Carolina Press 1984.
- KOMORNICKA A.M.: Słownik zwrotów i aluzji biblijnych, Łódź: Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie 1994.
- KOROLKO M.: Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny, Warszawa: Wiedza Powszechna 1990.
- KOZIARA S.: Frazeologia biblijna w języku polskim, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej 2001; wyd. 2, Łask: Oficyna Wydawnicza LEKSEM 2009.
- KOZIARA S.: Uwagi w sprawie źródeł oraz selekcji zasobu polskich frazeologizmów biblijnych, w: Problemy frazeologii europejskiej, VII, red. A.M. Lewicki, Lublin: Norbertinum 2005, s. 39-49.
- KOZIARA S.: Tradycyjne biblizmy a nowe polskie przekłady Pisma Świętego (ujęcie filologiczno-normatywne), Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego 2009.
- KOZIARA S.: Biblizmy frazeologiczne w zasobach współczesnej polszczyzny, w: Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne, red. S. Bąba, K. Skibski, M. Szczyżek, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2010, s. 99-119.
- KOZIARA S.: Szkice z polskiej frazeologii biblijnej, Łask: Oficyna Wydawnicza LEKSEM 2015.
- KOZIARA S.: Wokół problemów genezy i opisu polskich frazeologizmów pochodzenia biblijnego, w: Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Geneza dawnych i nowych frazeologizmów polskich, red. G. Dziamska-Lenart, J. Liberek, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2016, s. 55-68.
- LEWICKI A.M., PAJDIŃSKA A.: Frazeologia, w: Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Współczesny język polski, red. J. Bartmiński, Wrocław: Wiedza o Kulturze 1993, s. 307-326.
- LICHAŃSKI Z.J.: Retoryka od renesansu do współczesności, Warszawa: DiG 2000.
- MEYNET R.: Język przypowieści biblijnych, tłum. A. Wałęcki, (seria: Myśl Teologiczna, 51), Kraków: Wydawnictwo WAM 2005.

- MEYNET R.: Wprowadzenie do hebrajskiej retoryki biblijnej, tłum. K. Łukowicz, T. Kot, (seria: Myśl Teologiczna, 30), Kraków: Wydawnictwo WAM 2001.
- OBIREK S.: Uskrzydłony umysł. Antropologia słowa Waltera Onga, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego 2010.
- PACIOREK A., Q – Ewangelia galilejska, Lublin: TN KUL 2001.
- PINDEL R.: Biblia a retoryka, w: Język Biblii a język współczesny, red. R. Komurka, Kraków: Wydawnictwo WAM 2006, s. 33-48.
- Problemy frazeologii europejskiej II. Frazeologia a religia, red. A.M. Lewicki, W. Chlebda, Warszawa: Wydawnictwo ENERGEIA 1997, s. 338-340.
- RYKEN L., WILHOIT J.C., LONGMAN III T.: hasło: Retoryczne schematy, w: L. RYKEN, J.C. WILHOIT, T. LONGMAN III, Słownik symboliki biblijnej. Obrazy, symbole, motywy, figury stylistyczne i gatunki literackie w Piśmie Świętym, tłum. Z. Kościuk, Warszawa: Oficyna Wydawnicza VOCATIO 1998, s. 860-868.
- SKORUPKA S.: Podstawy klasyfikacji jednostek frazeologicznych, „Prace Filologiczne” 19 (1969), s. 219-226.
- SOBÓR WATYKAŃSKI II. Konstytucje, dekryty, deklaracje, tekst polski, red. nauk. J. Groblicki, E. Florkowski, (wydanie fotooffsetowe), Poznań: Pallottinum 1967.
- SZYMIK S.: Sztuka kompozycji tekstów biblijnych w służbie Bożego Słowa w perspektywie retorycznej, w: Język Biblii. Od słuchania do rozumienia, red. J. Pikor, (seria: Studia Biblica, 11), Kielce: Instytut Teologii Biblijnej Verbum 2003, s. 103-111.
- WIERZBICKA A.: Co mówi Jezus? Objaśnienie przypowieści ewangelicznych w słowach prostych i uniwersalnych, tłum. I. Duraj-Nowosielska, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2002.
- WOJCIECHOWSKI M.: Wpływy greckie w Biblii, Kraków: Wydawnictwo WAM 2012.
- WOJCIECHOWSKI M.: Aforyzmy Jezusa, Kraków: Wydawnictwo PETRUS 2017.
- WRONKA S.: Hiperboliczne wypowiedzi w Biblii, w: Patrzymy na Jezusa, który nam w wierze przewodzi. Księga pamiątkowa dla Księdza Profesora Jana Łacha w 85. rocznicę urodzin, red. W. Chrostowski, B. Strzałkowska, Warszawa: Stowarzyszenie Biblistów Polskich, 2012, s. 678-703.
- ZIOMEK J.: Retoryka opisowa, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1990.

W STRONĘ RETORYKI
O POSZUKIWANIU NOWYCH SPOSOBÓW OPISU
DZIEDZICTWA BIBLIJNEGO W JĘZYKU POLSKIM

Streszczenie

Artykuł dotyczy problemów, jakie pojawiają się przy próbach opisu utrwalonych jednostek języka polskiego pochodzenia biblijnego. Autor opracowania zwraca uwagę na wysoce niejednorodny status genetyczny tych konstrukcji, które powszechnie uznawane są za jednostki o rodowodzie biblijnym. W tekście postulowana jest potrzeba odróżnienia konstrukcji o prymarnym rodowodzie biblijnym, dla których Biblia jest wyłącznym źródłem pochodzenia, od tych, dla których tekst biblijny stanowi jedynie medium, płaszczyznę upowszechnienia. W tym drugim wypadku mowa jest o jednostkach, które status spetryfikowanych konstrukcji zyskały poza tekstem biblijnym. Obiektem bliższego oglądu autor uczynił tę drugą kategorię polskich biblizmów, wskazując głównie na hebrajską i grecką tradycję retoryczną jako ważne źródła ich pochodzenia. Wśród typowych świadectw tej tradycji opracowanie wskazuje na takie figury i gatunki retoryczne, jak: chiasm, hiperbola, antyteza, synkreza, meryzm, *abstractum pro concreto* oraz konstrukcje o typie *loci communes*. Pochodną opracowania jest propozycja wprowadzenia do opisu rodzimych biblizmów dystynkcji oddzielającej płaszczyznę źródłową od płaszczyzny upowszechnienia tego rodzaju jedno-

stek. W części końcowej autor wskazuje na dodatkowe możliwości badawcze, jakie wynikają z odwołania się do teoretycznych i praktycznych osiągnięć tradycji retorycznej w kontekście opisu rodzimego zasobu skonwencjonalizowanych jednostek pochodzenia biblijnego.

Słowa kluczowe: Biblia a retoryka; biblizmy w języku polskim; problemy opisu biblizmów.

TOWARDS RHETORICS: ON THE RESEARCH OF NEW WAYS
OF DESCRIBING BIBLICAL HERITAGE IN POLISH

S u m m a r y

This paper deals with the problems which arise during attempts at describing fixed units in the Polish language which originate from the Bible. The author pays attention to a highly heterogenous genetic status of these structures which are commonly regarded as units of biblical origins. In this text, the need for distinguishing between structures of primary biblical origins (for which the biblical text is the only source) and those for which the biblical text is only a means, or level of popularization, has been postulated. In the latter case, we deal with the units which acquired the status of outdated structures outside the biblical text. The author investigates in detail this latter category of Polish biblisms, pointing mainly to Hebrew and Greek rhetorical tradition as important sources of their origins. Among typical proofs of this tradition, the paper mentions such figures and rhetorical genres as: chiasmic structure, hyperbole, antithesis, syncretism, merism, *abstractum pro concreto* and structures of the *loci communes* type. A follow-up to this paper is a proposal to introduce into the description of native biblical units a distinction between the source level and the popularisation level of such units. In the final part, the author points to other research options, which result from the reference to theoretical and practical achievements of rhetorical tradition in the context of describing local resources of conventionalised biblisms.

Key words: the Bible vs. Rhetorics; biblisms in the Polish language; problems connected with describing biblisms.